

Prikaz knjige: Vojislav Stanovčić, *Politička teorija*, tom I, Službeni glasnik, 2006. Beograd, 838 str., biblioteka Sinteze

Slaviša Orlović

Od slobode jednog do slobode svih

(Prikaz knjige: Vojislav Stanovčić, *Politička teorija*, tom I, Službeni glasnik, 2006. Beograd, 838 str., biblioteka Sinteze)

Srpska politička misao je obogaćena kapitalnim delom svetskog nivoa, prvim tomom knjige *Politička teorija*, Vojislava Stanovčića. Enciklopedijsko po širini zahvata, a *par excellence* teorijsko i kritičko po dubini analiza i ocena, najobuhvatnije delo iz oblasti političkih nauka u nas, za koje je više kompetentnih autora koji su objavili svoje prikaze ovog rada dalo ocene da se ovo delo može s pravom uporediti i sa značajnim radovima te vrste, koja su u XX veku u svetskim razmerama predstavljala doprinos političkoj teoriji i političkoj nauci. Kao rezultat višedecenijskog rada, istraživanja i proučavanja, u knjizi se propituju temeljna pitanja čoveka i savremenog društva, pre svega sa moralnog stanovišta, ali u kontekstu istraživanja odnosa političkih teorija i institucija. U tom smislu, ova knjiga uspostavlja standarde za dalji razvoj političkih nauka u Srbiji, nudeći istovremeno na svetskim vekovnim iskustvima i lepezu odgovora koja kao deo političke teorije mogu biti od pomoći i u objašnjavanju izazova i iskušenja našeg vremena. Knjiga i počinje razmatranjem političkih ideja i institucija kao odgovora na izazove kakve predstavljaju trajni problemi političkih zajednica. I već na početku upućuje da su među najvećim izazovima oni koji se tiču političke vlasti i borbe za vlast i premoć, a sve to u vezi i sa povezanošću karaktera političkih zajednica sa društvenom prirodom čoveka (zoon politikon-a). Ali, knjiga je multidisciplinarna i gotovo da nema relevantne teme iz oblasti društvenih nauka kojoj nije posvećena zaslužena pažnja.

Politička teorija I je prvi od tri predviđena toma. U prvom tomu, lako se može zaključiti, daje se ono što je opšte i to nam kao jedan vodič otkriva kakav će biti pristup autora problematici teorija, odnosno ideja i institucija u ostala dva toma. U uvodnom delu koji nosi naziv Panoptikon političkih ideja, nalaze se poglavlja Izazovi i odgovori (jer autor i ideje i ustanove tretira kao odgovore na izazove političkog života); Temelji poredaka i civilizacija (koje nalazi u normativnim, religijskim i moralnim, meta-pravnim poretcima na kojima počivaju ljudske civilizacije i služe kao osnova za socijalizaciju i očovečavanje ljudi, a autor se poziva na druge pisce koji smatraju za najveći ljudski izum - normu za čiji prekršaj sledi sankcija); Učenja o smislu istorije (gde pokazuju uzaludnost traganja za filozofijama koje bi unapred objasnile i predvidele istoriju); Sukob i poredak; Etika i politika; Čovek: podanik ili građanin?; i Dela značajnih istoričara i lepe književnosti o karakteru političkih pojava.

Prva knjiga, koja nosi naslov Karakter političkih teorija, sastoji se od tri dela: Prvi, Osnovni pojmovi o prirodi političkog; drugi, Epistemološko-metodološki problemi; i treći, Problematizacija razvitka političkih teorija. Odabrana bibliografija na sto četrdeset strana je podeljena u pet delova i veliki broj odeljaka koji obuhvataju radove određenih tematskih i problemskih celina.

Kako sam pisac knjige kaže, u ovom radu sledio je antropocentrični pristup "umereno naklonjen slobodarskim idejama, jer se čovekov položaj uzima kao polazište u razmatranju političkih ideja i ustanova i u tome se oslanjao na školu tzv. "modernizovanog liberalizma" [što je najbliže poimanju slobode kod Džona Loka i Džona Stjuarta Mila]. U knjizi se razmatra uloga ideja i ustanova, njihovo rađanje, rešenje i umiranje, vršenje uticaja i podložnost promenama, evolutivnim ili naglim i nasilnim putem, tokom dugog vremenskog perioda od najstarijih početaka do današnjih dana (pri čemu se naglašava trajna tendencija da se ideje ovaplate u institucije kao relativno trajne obrasce ponašanja). Takođe se ukazuje i na paradoksalnu stranu ideja. Iako je nekada očigledno da su ideje bile zamišljene da u datim situacijama donesu poboljšanje ili opšte dobro, pravdu, jednakost, slobodu ili da učvrste vrline, u stvarnosti su one često postajale izvor ili uzrok nevolja, stradanja, terora (crnog, belog, crvenog, zelenog), do te mere da bi ih se zgražavao i sam autor koji ih je stvarao. Prema svim idejama i institucijama, Stanovčić se odnosi kritičko-analički i racionalno-skeptički. Kod njega je uvek iznova prisutan odnos etike i politike. To je jedna od optika kroz koje posmatra ulogu ideja i ustanova, a podjednako koristi i druge kao što je odnos slobode i autoriteta, odnosno on bi rekao autoriteta zakona, jer i vladavina zakona, kao vladavina prava čini ovo trojstvo kategorija normativne prirode kroz koje posmatra i filtrira ideje i ustanove. No, ovo ne znači da autor ne poklanja pažnju onim idejama i institucijama koje ne bi izdržale njegovu kritiku i optiku. Baš naprotiv, i prema tomu I i prema onome čime nagoveštava ostala dva (čijim sadržajem smo se koristili), on upravo posebno pažnju poklanja idejama i institucijama koje dolaze pod njegovu kritiku.

Analiza političkih teorija i institucija i praćenje njihove istorije, kao tema ove knjige ne može se pratiti bez uslova u kojima one nastaju i deluju. U tom smislu, oni se razmatraju u kontekstu stanja i razvitka sa drugim misaonim

tvorevinama koje su bliske političkim teorijama, kao što su pravna teorija, pravna filozofija, sociologija, istorija, etika, delimično i učenja velikih svetskih religija.

Dosta pažnje u ovoj knjizi posvećuje se kako antičkim, koji su to počeli, tako i savremenim autorima koji ponovo razmatraju problematiku najboljeg društvenog uređenja (nakon što je ta tematika u političkoj nauci XX veka bila potisnuta), a više savremenih teoretičara, kao što su Volcer, Rols, Nozik, Dvorkin zaokupljeni su tom temom (v. Poglavlje Etika i politika). Kako piše Stanovčić, "Razmatranje o najboljim političkim oblicima predstavljala su "opšte mesto" u velikim delima političke filozofije" (str. 378). Institucionalizacija ostvarivanja dobra trebalo bi da bude deo dobre politike. Poimanje politike i političkog značajno okupira autora, a ono se razlikovalo u različitim vremenima i kod različitih autora. Osvrtanjem na više pokušaja da se definiše političko, autor zaključuje da se od svakoga može ponešto uzeti, ali i da se svakome može staviti neki prigovor u ime nekog drukčijeg poimanja političkog, bilo da se radi o Platonu i Aristotelu, Loku i Hobsu ili Rolsu i Noziku.

Stanovčić polazi od toga da ljudska bića po svojoj prirodi (zoon politikon) moraju živeti u zajednicama, ali da oblici zajedničkog života nisu prirodno dati, već ih ljudi kao u načelu slobodna i potencijalno razumna i moralna bića, udruženi u različite oblike, pronalaze kultivišu i menjaju, nekada ruše. Mudre, racionalne, razložne ideje, za koje je čovek prirodno obdaren (umom prosvetljen), stoje i iza normi i iza institucija.

Iako je i ranije bilo značajnih političkih ideja, "tek sa Platonom i Aristotelom počinje sistematsko proučavanje karaktera političkih pojava, kao i ranijih političkih ideja, kao sistematsko izlaganje misli o politici, tj. izlaganje političke teorije, i to u dva njena i danas najvažnija vida- normativne i empirijske političke teorije" (str. 364).

Sistematska teorija se izlaže kroz analizu odgovarajućih koncepcija i osnovnih kategorija, a ona je u I tomu tek nagoveštena kroz nekoliko paradigmi, dihotomija i antinomija: poredak (vlast) i sloboda; teorija i praksa, normativna i empirijska teorija; činjenice i vrednosti, "apostoli reda" i "apostoli slobode". Jer, tom problemu će biti posvećen III tom.

"Paradigma normativno i stvarno naprosto je jedan obrazac za proučavanje odnosa političkih ideja i institucija" kaže Stanovčić (str. 379) i podvlači razliku između realističkog pristupa, koji se bavi pitanjem *šta vlast čini* i normativističkog, za koji je važno *kakva bi vlast trebala da bude*. (str. 407).

Na više mesta se u knjizi se razmatra pitanje ideologija, pa i kako ideje i ideologije mogu imati različite uloge: sazajnu, integrativnu, regulativnu, usmeravajuću, legitimizirajuću. (str. 273). Autor upozorava: "Svaka ideja koja može naići na podršku može postati vladajuća tokom nekog vremenskog perioda" (str. 282). Ideologije mogu biti okrenute čovekovom oslobađanju, ali i porobljavanju (str. 395). Njihovi tvorci teže da one budu zavodljive kao "opijum za intelektualce" (Remon Aron). Od shvatanja da su ideologije "skup ideja koje su usmerene da budu ostvarene u praksi" (str. 295), išlo se na proširivanje tog pojma, tako da danas, "u zavisnosti od pisca obuhvata različite stvari – ideje, ideale, politička shvatanja, skupove stavova prožete ciljevima koji se odevaju u vrednosti, vere, uverenja, učenja, doktrine, pogled na svet" (str. 395). Po Stanovčiću, "uloga ideologija je da što veći broj ljudi pridobijaju za izvesne ideološko političke projekte i pokrete kako bi se ostvarile ili sprečile izvesne društvene promene" (str. 67).

Tokom istorije političke misli, više političkih pisaca je razmatralo pojam moći, njenog osvajanja, vršenja, zloupotrebljavanja, ali i ograničavanja. Po Raslu ljubav prema moći je glavni pokretač koji dovodi do promena koje treba da proučavaju društvene nauke: "...od neograničenih želja čovekovih glavne su želja za moći i slavom" (str. 417). Problem je u tome što se žeđ i želja za moći ne može ugasiti njenim dosezanjem, već glad i žeđ za njom postaje sve veća i veća, kao što se žeđ ne može ugasiti slanom vodom. Može se reći da što je moć vlastodržaca veća to je njihov osećaj sigurnosti manji, jer su u strahu od podvlašćenih.

Stanovčić posebnu pažnju posvećuje odnosima prava i politike, istorije i politike, a naročito razlici između prirodnih i društvenih nauka. U poglavlju o odnosu prava i politike postavlja se pitanje da li je pravo ono što je pravедno (*ius quod iustu est*) ili ono što je naređeno (*ius quod iussum est*) (str. 40). Na jednoj strani su autori koji su smatrali da su moć i sila ispred prava. Za Stanovčića, "Pravo je verovatno najvažnije sredstvo ograničavanja politike i to u oba svoja značenja: kao skup normi u jednom sistemu prava koje odnose moći i vlasti regulišu, i kao skup individualnih prava (prava u subjektivnom smislu) koja takođe predstavljaju granicu svakoj vlasti koja takva prava poštuje" (str. 423). Međutim, pravo ima i distributivnu ulogu. Takođe, norme, ako su racionalne, mogu biti interiorizovane i ljudi ih prihvataju kao deo svesti i tradicije, čak i ako su nepisano pravo. Predstave i svest o pravu u značajnoj meri će uticati na ostvarenje tog prava (str. 510).

Posebnu pažnju u proučavanju političkih pojava i problema, autor posvećuje vrednovanju – "svako pitanje najboljeg političkog i društvenog uređenja podrazumeva vrednovanja" (str. 439). Reč je o razlikovanju indikativnih i vrednosnih sudova, odnosno, onoga što *jeste* i onoga što *treba*. Oslanjanje na činjenice je i za Stanovčića u nauci, politici i životu veoma važno, ali on smatra, pojednostavljeno rečeno, da ciljevi života, pa i politike, moraju biti prožeti izvesnom skalom vrednosti, a da se naučnici pridržavaju metodološke rigoroznosti, ali sa svešću da

tek otkrivanje istina o društvenom i političkom životu može biti dobar temelj za utvrđivanje humanističke vrednosti za koje će smisao dobrog života biti orijentir i oslonac u borbi protiv real-politike prožete partikularnim i uskim interesima i težnjom za opštom dominacijom. Kao primer vrlo naglašenog isticanja značaja uloge vrednosti može se uzeti navedeni stav Alfreda Vebera, koji kaže da je celo naučno traženje vezano za vrednosti (str. 383). Stanovčić ukazuje na stavove Gabrijele Almonda, po kojem u političkim naukama nema ni strogog determinizma kad se uzmu brojni mislioci XVII i XVIII veka kod kojih je preovladavao mehanicistički pristup, prema kojem bi se društvena zbivanja odvijala slično radu navijenog časovnika, niti se pak radi o potpunoj neodređenosti koju on upoređuje s kretanjem vazdušastih oblaka na nebu (str. 496). Razlikovanje jeste i treba, odnosno činjenica i vrednosti od Kanta i Mila, ima ulogu jednog od najvažnijih metodoloških principa. Maks Veber spada u one autore koji je doprineo razdvajanju analize činjenica od vrednosti u društvenim naukama. Pa opet, on je u svom eseju *Politika kao poziv* insistirao na etici odgovornosti, a u eseju *Nauka kao poziv* poručuje: "odupri se zlu, inače ćeš biti odgovoran za njegovu premoć". Veber, takođe, kaže, "Čovek nikada ne bi dostigao ono što je moguće kad ne bi stalno iznova posezao za onim što je nemoguće" (str. 505). Društvene nauke su uvek potencijalno u opasnosti da služe nekome ili nečemu. Leo Štraus u radu *Prirodno pravo i istorija*, kaže da će poslenici društvenih nauke u XX veku učiniti ono što bi uradio Makijaveli, a to je da će s podjednakom spremnošću služiti i tiranima i slobodnim ljudima osim ako napuste dogmatsku doslednost (str. 505).

Vojislav Stanovčić se osvrće i na jedno veoma aktuelno pitanje teorijskog interesovanja i praktične politike koje se podvodi pod pojam konstitucionalno-institucionalni inženjering, kojim su se bavili mnogi autoriteti empirijske političke teorije, koji su se već oprobali u oblasti normativnih političkih teorija (Robert Dal, Džejsms Bjukenen, Vinsent Ostrom, Danijel Elazar). Naime, normativna teorija i normativni ideali su polazna pretpostavka inženjeringa u oblasti ustanova, ustavnih i političkih sistema, bez obzira koliko oni beže od vrednosti i značenja s kojima su povezane društvene pojave i društvene nauke. Institucije se ne mogu jednostavno nakalemiti, nezavisno od tradicije i konteksta. Dve, relativno nove discipline političkih nauka – politička kultura i politička antropologija, najbolje potvrđuju da "iste ustanove u različitim političkim kulturama daju različite rezultate, a još veću ulogu imaju u proučavanju političkog ponašanja i uslova koji na njega utiču" (str. 600). Zato je veoma važna uporedna dimenzija i uporedno proučavanje političkih ustanova (institucija).

Stanovčić daje i jedan istorijski luk razvoja političkih ideja od Istoka na Zapad. Najstarija razmišljanja o društvu i politici sa starog Istoka data su u mitovima, književnim delima, spisima religijskog karaktera, a politički okvir u kojem je ta misao nastajala bio je orijentalni despotizam. Međutim, politička misao starog Istoka je fragmentarna i nije se uspela na nivo konzistentne političke teorije. Antička politička misao je na samom početku dostigla visoke domete, a centralna politička institucija bio je polis. Srednjovekovna politička misao bila je pod jakim uticajem crkve i obeležena je odnosom crkve i države, božje i zemaljske države, a to je "jedna od najduže održanih kontroverzi". Za ovaj period se vezuje i povratak idejama o društvenom ugovoru i vladavini prava, a tzv. koncilijarne teorije po kojima crkvom treba da upravlja koncil (savet, skup episkopa, biskupa), a ne papa, neposredno su uticale na rađanje teorije o političkom predstavnstvu i parlamentarnom obliku vladavine. Novovekovne teorije se označavaju kao moderne, iako ne postoji potpuna saglasnost oko periodizacije ovog dela istorije, jer neki za kraj srednjeg i početak novog veka vezuju za Renesansu, drugi vezuju za konkretan događaj, tj otkriće Amerike (1492.), a treći za Francusku revoluciju (1789.). Novi vek sa Renesansom i Humanizmom donosi drugačiji pristup kojim razara srednjovekovne hrišćanske predstave i sa tzv. "čistom politikom" koja se ne obazire na moral i religiju (Makijaveli), kao i sa teološkom interpretacijom uloge crkve (reformacija sa M. Luterom i Ž. Kalvinom). U XV i XVI veku država je u centru pažnje sa teorijom "državnog razloga" (Makijaveli i Gvičardini), ali i sa teorijom suvereniteta (Žan Boden i Tomas Hobs), kojom se opravdava njen autoritarni karakter. Nešto kasnije, novi vek donosi i drugačiji trend u razvoju političke misli, na pretpostavci prirodnih prava i društvenog ugovora, razvijaju se teorije ograničavanja vlasti kako bi ona služila svrsi za koju se pretpostavlja da je uspostavljena. Politička misao se koncentriše na teorije demokratije, ograničenja vlasti, vlade po pristanku (Lok), vladavinu većine. Ako država ne štiti prirodna ljudska prava na život, slobodu i svojinu, pravo je građana da je svrgnu revolucijom. Ove liberalne ideje od Altuzijusa, Loka, Monteskeja, "Federalista", našle su svoj praktični izraz u Američkoj i Francuskoj revoluciji koje su i inspirisali. Od druge polovine XVIII veka počinje nova faza u razvoju političkih ideja sa Kantom, Fihteom i Hegelom, koji, kako ističe Stanovčić, daju gotovo poslednji pokušaj da se na sistematičan način obuhvate filozofija prirode, društva, prava i politike u stilu klasične političke filozofije. Neposredno nakon toga počinje period ideologija. Kako ističe autor, "u popularnim tumačenjima novije istorije društvene misli – XVIII vek je često tretiran kao `doba razuma`, XIX vek kao `doba ideologija`, a XX vek kao `doba analize`". Međutim, po Stanovčiću, iako se XX vek s pravom naziva vek analize jer je u njemu došlo do procvata političkih nauka kao akademskih disciplina, ipak su u praksi političke ideologije više došle do izražaja nego u prethodnim vekovima (str. 643).

Jedna od prvih premisa za političku teoriju i filozofiju, naglašava Stanovčić, jeste pitanje o suštini ljudske prirode, kao činioca političkog i uopšte društvenog ponašanja. Još od Aristotela se može pratiti ideja da je čovek društveno biće ili politička životinja (*zoon politikon*), a ta postavka je osnov za asocijativističku političku teoriju. Stanovčić ukazuje kako tri među najvećim evropskim političkim misliocima - Hobs, Lok i Ruso - imaju tri različite koncepcije političkog sistema a te koncepcije počivaju na različitom shvatanju čovekove prirode. On najviše naglašava osnovne ideje Lokova učenja, jer obe druge mogu voditi autoritarnim ili totalitarnim sistemima, dok ove polaze od čoveka kao razumnog bića, koje shvata da u društvu individue moraju uzajamno poštovati osnovna prava drugih ljudi na život, telo, slobodu i radom stečenu svojinu kao prirodna prava i da slobodu mogu uživati u

okviru razumnih zakona uspostavljajući vlast po pristanku onih kojima vlada i smenjajući je ako se izvrgava u tiransku.

Od Platonovih elitističkih koncepcija o filozofima-upravljačima, preko teorija o božanskom poretku kraljevske vlasti, ili predodređenosti aristokratije, do savremenih mehanizama izbora i predstavničke demokratije, postavlja se uvek aktuelno pitanje ko bi trebalo da vlada. Stanovčić piše: "Ko treba da vlada? Kakve osobine taj treba da poseduje? Kako se vrši selekcija onih koji upravljaju? Po kojoj osnovi dolaze na vlast (nasleđem, izborom, uzurpacijom, obrazovanjem pa putem birokratskih lestevica ili penjanjem kroz oligarhiju političkih partija i drugim putevima) kako se odabiraju (po poretku, znanju, snazi, viteštvu, junaštvu, čojstvu) pripadnici vladajuće elite ili se nameću svojom veštinom, agresivnošću, lukavstvom, krađom izbora, podrškom uticajnih grupa uključujući one koji raspolažu bogatstvom, medijima, ili silom, (vojskom, tajnom policijom, paramilitarističkim formacijama)" (str. 646).

Načelne razlike u shvatanju mislilaca o karakteru ljudskih zajednica dovele su do podela među velikim misliocima na apostole poretka: Hobs, Hegel, Staljin, kao i mnogi konzervativni politički mislioci i ideolozi fašizma i apostole slobode: Aristotel, Akvinski, Lok, Monteskije, Džeferson, Konstan, Mil, Spenser i drugi (str. 263 i 687).

Ako se može izneti svoje čitanje ovog dela, ne bi smo mogli a da ne primetimo da je autor imao nekoliko ideja vodilja, koje mogu biti adekvatan orijentir, vodič i putokaz za dalja proučavanja i istraživanja u oblasti političkih nauka: Prvo, on se i lično i autorski rukovodi antičkom vrlinom - umerenosti koju podupire apelom Dositeja Obradovića - "čuvati se misli preteranih". Drugo, osnovna nit koja se provlači u delu je ideja slobode, koju je Hegel u *Filozofiji istorije* opisao kao napredovanje "svetskog duha" od situacije u kojoj je samo jedan bio slobodan (istočnjački despot), preko situacije kada je veći broj, ali ipak samo manjina slobodna (u antičkim gradovima-državama), do zapadnih država u kojima su svi slobodni kao građani. Treće, traganje za suštinom "političkog". Po Vojislavu Stanovčiću "suštinu političkog" čini traženje modaliteta zajedničkog života, a to znači i ustanova, obrazaca, "boljih" i "najboljih oblika" i niza elemenata koji se tiču regulisanja i usmeravanja života u zajednicama" (str. 354). Četvrto, ideja po kojoj je u odnosu na svako upravljanje i vladanje ljudi (nad ljudima) bolja vladavina zakona, odnosno vladavina prava, imajući u vidu ideje ograničavanja vlasti, od prirodnih prava, društvenog ugovora, podele i kontrole vlasti, do konstitucionalizma i ljudskih i građanskih prava i sloboda. Kako piše autor: "dobra pravila nije lako smisliti, ali ih je daleko teže primeniti. Tome se suprotstavljaju mnogobrojne slabosti ljudske prirode" (str. 56). Nije lako obezbediti da zakoni budu dobri, niti izabrati one koji bi bili dobri zakonodavci - napisao je citirajući Aristotela. (str. 139). Peto, vođenje brige o značaju ljudske prirode, pri čemu se od Aristotela prati ideja čoveka kao društvenog bića predodređenog za život u zajednici sa drugim ljudima, pri čemu je najveća kazna izolacija od takvog života. Šesto, značaj političke kulture. Stanovčić poručuje: "Politička kultura, kao i opšta kultura, jeste nešto što se mora negovati, razvijati, unapređivati, a to sporo i teško napreduje, baš kao i menjanje nasleđene ili s vremenom stečene političke kulture jednog društva" (str. 696). Sedmo je neophodnost vrednovanja normativne političke teorije uporedo sa empirijskom i razlikovanje karaktera društvenih od prirodnih nauka. Raspravljajući o društvu teško da može isključiti vrednovanje kako to zahteva stroga nauka, nadahnuti tzv. vrednosnim neutralizmom. "Moramo, međutim, napomenuti da se vrednosnim sudovima ne može "pokriti" niti opravdati pristrasnost koja nema činjeničnu podlogu" (str. 385). Stanovčić se drži pravila po kojima teoretičar mora uvek preispitivati svoja stanovišta i otkrića jer "filozof prestaje biti filozof onog trenutka kad `subjektivna sigurnost` u jedno rešenje nadvlada svest o problematičnosti takvog rešenja" (Blez Paskal).

Autor nastoji da ukaže da samo razumnim normama i standardima života i ponašanja, kao i širenjem samosvesti i moralne autonomije, čovek može očuvati ljudskost (humanost) pred društvenim silama.

Nakon vremena kada se periodično javljala sumnja u samu političku nauku ("tiranima nije potrebna politička nauka" osim kao učenje o tehnici vladanja), delo Vojislav Stanovčića je temeljno i utemeljujuće, čak i za najveće pobornike sile koji su smatrali da je politička veština dovoljna i bez političke nauke. Stanovčićev odgovor glasi: "Moguća je politička veština bez političke nauke, ali to je kao lečenje bez odgovarajućih znanja medicinske nauke, što znači da može biti vrlo opasno. Pa ipak, ima nadrilekara koji uživaju veliku popularnost" (str. 594) .

Vojislav Stanovčić je nakon svojih radova *Političke ideje i religija 1 i 2* (dva izdanja: 1999. i 2003), *Vlast i Sloboda* (2003), *Moć i legitimnost* (2006, nakon nemačkog izdanja u Sent Galenu – *Macht und Legitimität*, 2003) i *Politička teorija* , potvrdio da je jedan od retkih teoretičara enciklopedijske širine znanja, ali čija je još važnija osobina koja dolazi do izražaja u njegovim radovima - poniranje u korene i dubine znanja, uz skladno razvijanje globalnih koncepcija o velikim tematskim celinama i istovremeno ispunjavanje tik širokih okvira sa saznanjima i metodološki relevantnom građom u kojoj je puno zanimljivih pojedinosti. Ovo delo jedinog akademika-politikologa, doista je zaslužno dobilo nagradu grada Beograda kao najbolji rad iz oblasti društvenih i humanističkih nauka objavljen u 2006. godini.

http://www.nspm.org.yu/Prikazi/2007_orlovic1.htm